

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджуються особливості порядку звернення юридичних осіб зі скаргами до Європейського Суду з прав людини на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. Проаналізована судова практика Європейського суду з прав людини в контексті розгляду справ юридичних осіб у зв'язку із порушенням їх прав, свобод і інтересів відповідно до Конвенції.

Ключові слова: юридичні особи, неурядові організація, група осіб, Європейський суд з прав людини, прецедентна практика, законодавство України про юридичних осіб тощо.

Данелія О. С. Юридические лица как субъекты обращения в Европейский суд по правам человека.

В статье исследуются особенности порядка обращения юридических лиц с жалобами в Европейский Суд по правам человека на основании Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, 1950 г. Проанализирована судебная практика Европейского суда по правам человека в контексте рассмотрения дел юридических лиц в связи с нарушением их прав, свобод и интересов в соответствии с Конвенцией.

Ключевые слова: юридические лица, неправительственные организации, группа лиц, Европейский суд по правам человека, прецедентная практика, законодательство Украины о юридических лицах и т.д.

Daneliia O. S. Legal entities as an applicants to the European Court of Human Rights.

In the article features appeal procedure of legal entities with complaints to the European Court of Human Rights under the European Convention of Human Rights, in 1950. Analyzed the jurisprudence of the European Court of Human Rights in the context of proceedings entities in connection with violations their rights, freedoms and interests under the Convention.

Keywords: legal entities, non-governmental organization, group of persons, the European Court of Human Rights, case-law of Ukraine on legal entities and more.

Європейська система захисту прав людини більше ніж за 50 років свого існування пройшла декілька етапів еволюційного розвитку з метою збереження ефективності свого функціонування. Значної трансформації зазнавав міжнародно-правовий механізм доступу до Європейського суду з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ) під впливом положень Протоколу № 14 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 1950 р. [5] (далі – ЄКПЛ, Конвенція), який змінює контрольну систему Конвенції, що набрав чинності 1 червня 2010 р.

Дослідженню прецедентної практики Європейського суду з прав людини приділяється значна увага в багатьох аспектах. У той же час основна частина таких досліджень присвячена розгляду скарг ЄСПЛ переважно фізичних осіб. Натомість комплексні дослідження правосуб'єктності юридичних осіб в міжнародній судовій практиці із захисту основоположних прав і свобод у вітчизняній міжнародно-правовій науці практично відсутні. Водночас таке дослідження видається актуальним як для міжнародної практики, так і для національної, адже правозастосовна практика ЄСПЛ є частиною української правової системи, а його рішення є обов'язковими для виконання на території України.

Як зазначається у Щорічному Звіті Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини [9] (далі – Уповноважений) у 2015 р. (Щорічний Звіт Уповноваженого за 2016 р. на офіційному сайті Міністерства юстиції України станом на 21.03.2017 р. відсутній), на розгляді у ЄСПЛ перебувало загалом 64850 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з них 13850 – проти України, що складає 21,4 % від загальної кількості справ. Станом на 31 грудня 2015 року Україна займала перше місце за кількістю справ, які перебували на розгляді ЄСПЛ. У 2015 році ЄСПЛ надіслав Уряду України 8863 справи проти України з пропозицією надати зауваження Уряду України. З них 8143 справи стосуються

невиконання або тривалого виконання рішень національних судів і належать до групи справ за «пілотним» рішенням ЄСПЛ «Юрій Миколайович Іванов проти України» [9].

Вагомий внесок у дослідження розвитку організаційно-правових засад діяльності Європейського суду з прав людини зробили такі вітчизняні вчені, як: М. М. Антонович, Т. О. Анцупова, О. А. Банчук, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. З. Георгіца, С. П. Головатий, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, В. І. Євінтов, Л. Г. Заблоцька, Н. І. Карпачова, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, І. І. Лукашук, В. В. Лутковська, Г. Є. Лук'янець, В. В. Мицик, П. О. Недбайло, В. П. Паліюк, Т. І. Пашук, І. С. Піляєв, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, Н. М. Раданович, Д. М. Супрун, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко та ін.

Дану проблематику досліджували й такі іноземні вчені-правознавці, як С. В. Бахін, Д. Гом'єн, М. Л. Ентін, Л. Зваак, В. А. Карташкін, Р. Кей, Ф. Ліч, П. Лемменс, О. А. Лукашова, А. П. Мовчан, Р. А. Мюллерсон, В. О. Туманов, С. В. Черниченко та ін.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам захисту прав людини, наразі у вітчизняній юридичній науці відсутні дисертаційні дослідження проблем, безпосередньо пов'язаних із доступом до ЄСПЛ та реалізацією права на звернення зі скаргою, власне, юридичних осіб. Зазначені вище фактори свідчать про актуальність теми дослідження та зумовили її вибір.

У зв'язку з вищезазначеним вбачається вкрай актуальним для розвитку вітчизняної юридичної науки, а також правозастосовної практики проведення ґрунтовних наукових досліджень в контексті дослідження рішень та висновків ЄСПЛ з окремих питань. Особливо актуальними, на нашу думку, є питання, пов'язані із захистом прав юридичних осіб, як суб'єктів захисту ЄКПЛ.

Метою цієї статті є здійснення ґрунтового аналізу практики звернення юридичних осіб до Європейського суду з прав людини на підставі норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. та Протоколів до неї.

Насамперед варто зазначити, що застосування положень ЄКПЛ до юридичних осіб має низку особливостей. По-перше, існує певний дуалізм щодо визначення терміну «юридична особа» в самій Конвенції. Так, в тексті ЄКПЛ використовується термін «особи і неурядові організації», а в Протоколі 1 до ЄКПЛ про захист права власності – «фізичні і юридичні особи». З огляду на це, вбачається доцільним акцентувати увагу на визначенні юридичної природи та змісту вище зазначених юридичних категорій, оскільки термінологічна різниця впливає на права, які охороняються ЄКПЛ. Перш за все, важливо чітко окреслити, які саме юридичні особи мають право на захист прав в ЄСПЛ, в чому полягає різниця між зазначеними юридичними особами, а також в якій мірі відрізняється їхня правосуб'єктність.

Крім впливу на національне законодавство, прецедентна практика ЄСПЛ, пов'язана з розглядом скарг юридичних осіб, є важливою з точки зору самостійного особливого підходу Суду до тлумачення окремих правових ситуацій. Так, відповідно до практики Європейського суду, юридичні особи можуть користуватися правами та гарантіями відповідно до кримінального законодавства. Крім того, Суд стоїть на позиції, що юридичні особи мають право на відшкодування не тільки матеріальної, але й моральної шкоди. Ще однією особливістю підходу ЄСПЛ є визнання за юридичними особами права володіти не тільки речами і правами, але й клієнтами та ліцензіями. У цій статті аналізується саме така прецедентна практика, яка виявляє особливий підхід Європейського суду до правосуб'єктності юридичних осіб. Отже, право на звернення до ЄСПЛ зі скаргою про порушення прав, проголошених Конвенцією, закріплене в статті 34 Конвенції [5]: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права». Особами, які правомочні подати заяву про порушення своїх прав до Суду, є:

1) будь-яка фізична чи юридична особа може здійснити своє право на подання індивідуальної заяви незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності (Рішення ЄСПЛ по справі «*Scorari i Giunta* проти Італії»);

2) будь-яка неурядова організація, у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження, може здійснювати право на подання заяви. Щодо юридичних осіб публічно-правових організацій, що не здійснюють урядових повноважень – § 49 Рішення ЄСПЛ по справі «*Les saints monast res* проти Греції». З іншого боку, муніципалітет (*Ayuntamiento de Mula* проти Іспанії (*déc.*)) або його відділ, який частково здійснює повноваження державної влади (*Section de commune d'Antilly* проти Франції), не має права на подання заяви на підставі статті 34 Конвенції;

3) будь-яка група приватних осіб: неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб (Рішення по справі про мови в Бельгії). Однак ні місцеві адміністративно-територіальні утворення, ні інші офіційні органи не можуть подавати через фізичних осіб, які їх утворюють або їх представляють, скарги проти будь-якої дії держави, від якої вони залежать і від імені якої вони здійснюють публічну владу (Рішення по справі «*Demirba and Others vs. Turkey*») [7].

Відповідно до статті 35 ЄКПЛ існує дві умови прийняття Судом справи до розгляду:

1. вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права,

2. закінчення строку в шість місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні [5].

Європейський суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо:

заява є анонімною або заява за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі;

Суд вважає, що заява несумісна з положеннями Конвенції або Протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви;

Суд вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином. Суд має право відхилити заяву на будь-якій стадії провадження у справі [5].

Стаття 34 ЄКПЛ є важливою з точки зору створення та функціонування ефективної наднаціональної юрисдикції, якою є Суд. Розробники Конвенції відмовилися від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних органів як обмеженою виключно для спорів між державами і допустили пряме звернення індивідів зі скаргами на порушення державами положень Конвенції в наднаціональний суд.

Слід зазначити, що згаданий в статті 34 термін «неурядова організація» не збігається зі значенням цього терміну, що використовується в міжнародному праві. У міжнародно-правовій літературі йдеться про те, що однією із характерних ознак неурядових міжнародних організацій є те, що вони створюються фізичними та юридичними особами, які є громадянами або зареєстрованими в різних державах [6, с. 515].

Зауважимо, що в контексті положень Конвенції неурядовою організацією визнається будь-яка організація, у якої немає функцій органу державної влади, і яка не має права діяти від його імені. Як влучно відзначають деякі російські науковці «... стаття 34 Конвенції не визначає коло організацій, що підпадають під поняття «неурядові» відповідно до цілей Конвенції, однак Європейський суд у своїх постановках вніс необхідні уточнення, вказавши, що неурядові організації – це будь-які організації, які не здійснюють владних повноважень (публічних функцій) і не є державами» [1, с. 36–37]. Для зручності визначення і у зв'язку з існуванням в юридичній науці терміну «юридична особа», який більш точно відповідає змісту, закладеному в Конвенції, наприклад, Абашидзе А. Х., Алісієвич Є. С., замість терміну «неурядова організація» використовують термін «юридична особа».

Суд самостійно у кожному конкретному випадку визначає, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією, не беручи беззастережно докази держави-відповідача щодо правового статусу заявника. Тому зміст поняття «юридична особа» в сенсі Конвенції має автономне значення, яке не пов'язане зі змістом цього терміну в національному законодавстві [1, с. 36–37].

Природно, що неурядова організація не може бути суб'єктом усіх прав, перерахованих в розділі 1 Конвенції. Наприклад, важко уявити звернення організації про захист свого права за ст.ст. 2, 3 чи ст. 12 Конвенції. У той же час звернення неурядових організацій про захист своїх прав не така вже й рідкість у практиці Суду [3]. Хоча серед юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами звернення до Суду, Конвенція безпосередньо називає лише неурядові організації, маючи на увазі в якості осіб індивідів (*person* – у тексті Конвенції англійською мовою, *personne physique* – у тексті Конвенції французькою мовою, в українському перекладі осіб) [2], тобто фізичних осіб, насправді до Суду можуть звертатися і інші юридичні особи.

Правовий статус організації-заявника може визначатися відповідно до законодавства держави, в якій зареєстрована організація. Відповідно до українського законодавства, до числа неурядових організацій, що користуються відповідно до положень статті 34 Конвенції правом на звернення до Суду, належать громадські об'єднання – добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [8]. Як відомо, неурядові організації в Україні існують у найрізноманітніших формах: спілки, ліги, благодійні організації та фонди, фундації, об'єднання тощо.

Під час розгляду скарг ЄСПЛ самостійно визначає, виходячи з представлених фактів, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією. Наприклад, у справі «**The Municipal Section Antilly v. France**», розглядаючи питання, чи є комуна неурядовою організацією в цілях Конвенції, Суд вказав: «...призначення частини комуни виражається в участі в управлінні колективним майном і правами, надбанням певної території в загальних інтересах, а не в індивідуальних інтересах її жителів. Отже, Суд вважає, що частина комуни складає юридична особа публічного права, яка здійснює частину державної влади та має бути кваліфікована, в цілях статті 34 Конвенції, як урядова організація» [12]. Натомість, у справі «**Holy Monasteries v. Greece**» Суд визнав, що монастир не може бути визнаний урядовою організацією у світлі статті 34 Конвенції, оскільки його цілі духовні і не пов'язані з цілями державного управління [11].

Відсутність визнання за заявником статусу юридичної особи відповідно до національного законодавства не заважає, тим не менше, йому звертатися до Європейського суду за захистом його прав. Так, у справі «**Canea Catholic Church v. Greece**» національний суд виніс рішення про те, що церква-заявник не володіла правосуб'єктністю відповідно до національного законодавства Греції, що спричинило відхилення її позову про визнання права власності. Європейський суд вказав, що це завдало шкоду змісту права доступу до правосуддя, і що мало місце порушення статті 6 Конвенції [10].

Слід враховувати, що рішення ЄСПЛ у всіх справах становлять систему прецедентного права Суду, і повинні враховуватися у правозастосовчій практиці всіх держав, які ратифікували Конвенцію, незалежно від того, проти якої держави винесено постанову Європейського суду і хто подавав скаргу, за якою було постановлено рішення. Однак існує думка, що рішення ЄСПЛ за позовами неурядових організацій (юридичних осіб) утворюють своєрідний відокремлений блок прецедентів, застосовних тільки до неурядових організацій [4]. Це думка видається нам помилковою, оскільки принципи і правила, сформульовані Судом, застосовуються їм надалі у справах з аналогічних питань, незалежно від статусу заявника. У рішеннях Суду за скаргами громадян можна часто зустріти посилення на прецеденти, сформовані за скаргами неурядових організацій, і навпаки.

Щодо захисту прав юридичних осіб на підставі положень ЄКПЛ, слід зауважити, що особливість полягає в тому, що юридичні особи можуть користуватися не всіма правами, закріпленими Конвенцією. Вони, наприклад, не можуть скаржитися на порушення права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя й деякі інші. Аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ засвідчує, що юридичні особи найчастіше скаржаться на порушення таких прав, як право власності (стаття 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ); право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (стаття 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті і

релігії (стаття 9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів (стаття 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції); право на ефективні засоби правового захисту (стаття 13 Конвенції); право не піддаватися дискримінації (стаття 14 Конвенції).

Таким чином, дослідження практики ЄСПЛ є важливими з точки зору чіткого визначення осіб, які можуть діяти від імені юридичної особи при зверненні до нього зі скаргою. В контексті цього важливим є співвідношення прав юридичної особи і її учасників, акціонерів, працівників. Актуальним також є питання подання скарги від імені юридичної особи, порушення права якої сталося до її ліквідації, а розгляд справи розпочався вже після ліквідації.

Насамкінець, варто зазначити, що практика звернення юридичних осіб за захистом прав до ЄСПЛ є важливою з точки зору українських компаній, які звертаються зі скаргами проти України. Відповідна практика вже існує, існує також значна кількість проблемних питань, пов'язаних з нею. Найчастіше українські компанії подають позови до ЄСПЛ для захисту свого права власності. Іноді звернення до ЄСПЛ спонукає національні органи влади реагувати на ситуацію навіть без розгляду Судом такої скарги. Так було в ряді справ, коли українські компанії скаржилися на невиконання судових рішень на їх користь. Держава вирішила залагодити конфлікт мирним шляхом і вдалася до відповідних заходів ще до того, як ЄСПЛ винесе рішення у справі. Аналіз подібних рішень є корисним для юридичних осіб, права яких порушуються державою, і які несуть не тільки матеріальні, але й моральні збитки. У складній економічній ситуації підприємства потребують підвищеного рівня захисту, який забезпечується можливістю звернутися за захистом своїх інтересів до наднаціональної судової інстанції, якою, беззастережно, є Європейський суд з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Абашидзе А. Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: учебное пособие / А. Х. Абашидзе, Е. С. Алисиевич. – М. : Международные отношения, 2007.

2. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999 – № 3. – С. 203–204.

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» від 21 червня 1978 р. (скарга неурядової організації); «Соціалістична партія Туреччини та інші проти Туреччини» від 25 травня 1998 р. (скарга політичної партії); «Національна профспілка бельгійської поліції проти Бельгії» від 27 жовтня 1975 р. (скарга профспілки) та ін. // Практика Європейського суду з прав людини. – Вип.1. – Львів : Кальварія, 1997.

4. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д.ю.н., проф. В. А. Туманова и д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. – М. : Издательство НОРМА, 2002.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/995_004

6. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов / И. И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.

7. Практичний посібник щодо прийнятності заяв – Council of Europe / European Court of Human Rights, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

8. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI (в редакції від 02.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/4572-17>

9. Щорічний Звіт Уповноваженого у справах Європейського Суду з прав людини у 2015 році // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/9329>

10. Canea Catholic Church v. Greece (№ 25528/94) 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>

11. Holy Monasteries v. Greece no13092/87; 13984/88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>

12. The Municipal Section of Antilly v. France no 45129/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5648>

** Данелія Онісе Сіланович – здобувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України.*

Стаття надійшла до редакції 15.02.2017 р.

УДК 343.326

Михайло Кучерук *

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті досліджується роль держав у міжнародній системі боротьби з тероризмом. Через призму міжнародної правосуб'єктності держав визначено їх функції та завдання у сфері протидії тероризму в міжнародному праві. Особливу увагу приділено питанню можливості кримінальної відповідальності держав за тероризм.

Ключові слова: тероризм, міжнародний тероризм, протидія тероризму, функції держави, міжнародно-правові відносини.

Кучерук М. Н. Государство как субъект реализации принципа противодействия терроризму в международном праве.

В статье исследуется роль государств в международной системе борьбы с терроризмом. Через призму международной правосубъектности государств определены их функции и задачи в сфере противодействия терроризму в международном праве. Особое внимание уделено вопросу возможности уголовной ответственности государств за терроризм.

Ключевые слова: терроризм, международный терроризм, противодействие терроризму, функции государства, международно-правовые отношения.

Kucheruk M. M. State as a subject of combating terrorism principle implementation in international law.

This paper examines the role of states in the international system of terrorism combating. It was defined their functions and tasks in combating terrorism in international law through the prism of international legal status of states. Particular attention is paid to the possibility of criminal responsibility of States for terrorism.

Keywords: terrorism, international terrorism, counter-terrorism, the functions of the state, international legal relations.

Останні події у світі свідчать про глобалізацію тероризму, росту його впливу на формування міждержавних відносин та основ світової безпеки. Міжнародна спільнота з розумінням ставиться до цієї загрози, розробляючи нові стратегії в боротьбі з цим ганебним явищем. Аналіз змісту міжнародних антитерористичних документів свідчить, що протидія тероризму визнається імперативною нормою міжнародного права, що, своєю чергою, підвищує роль держави в міжнародній системі протидії тероризму. Звідси випливає необхідність детального розгляду діяльності держави як суб'єкта протидії тероризму.

Проблема забезпечення миру та міжнародної безпеки на фоні глобалізації та модифікації тероризму є предметом вивчення багатьох науковців у світі. Оскільки тероризм – один із головних чинників, який загрожує існуванню людства, й ефективно протистояти йому не може самостійно ні одна країна, актуальною є роль держав у